

Radzievskiy V. O. Orthodox subculture in Ukraine in 1941-1945

The problem of Orthodox subculture in 1941-1945 is analyzed in the article. The problem became relevant due to social transformations and requires research in the field of education. The author underlines the necessity of comprehension of these sociocultural phenomena in historical dimension and increase understanding of the importance and role of Orthodox subculture in the Great Patriotic War.

Keywords: culture, orthodoxy, subculture, war, spirituality, Great Patriotic War.

УДК: 94:314.743(477)"1945/1952"

В. Г. Бондаренко

“ТРЕТЯ ХВИЛЯ” УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ І ВІЛЬНОКОЗАЦЬКИЙ РУХ У 1945–1952 рр.

У статті досліджується український вільнокозацький рух, як частина української післявоєнної еміграції. Проаналізовано вплив “третьої хвилі” української еміграції на формування особливостей організацій Вільного козацтва у післявоєнний період. Вивчено спільні риси та відмінності діяльності вільнокозацьких осередків у міжвоєнний період та після Другої світової війни. Розглянуто позицію американського істеблішменту щодо діяльності та завдань української еміграції.

Ключові слова: український вільнокозацький рух, українська еміграція, табори переміщених осіб, репатріація, українська діаспора.

Наслідком поразки нацистської Німеччини та її союзників у Другій світовій війні стали докорінні зміни у міжнародній ситуації. Розкол світу на дві ворогуючі системи, встановлення тоталітарних режимів у країнах Центральної та Східної Європи, винахід ядерної зброї, початок “холодної війни” вплинули на український національно-визвольний рух. Після відновлення радянського режиму на звільнених Радянською Армією територіях, боротьба ОУН-УПА продовжувалася до середини 50-х рр. ХХ ст. Значна частина учасників українського руху, військовополонених, примусових робітників та вояків колабораціоністських формувань опинилися за межами України. Вони склали нову хвилю української еміграції, яка одержала назву “третья хвиля” української еміграції. У російській історіографії це явище одержало назву “другої хвилі” радянської еміграції, але вони поширюють це явище на всіх радянських громадян та повторних емігрантів які відмовилися повернутися до СРСР після Другої світової війни. На еміграції виникали або відновлювалися різноманітні громадсько-політичні організації та рухи. Відновив свою діяльність після Другої світової війни і вільнокозацький рух. Українське Вільне козацтво продовжує існувати в українській діаспорі. Після відновлення незалежності України у 1991 р. вільнокозацькі осередки почали діяти і на теренах сучасної держави. Особливості “третьої хвилі” української еміграції позначилися і на українському вільнокозацькому русі, а значний досвід набутий після Другої світової війни необхідно використати і в роботі сучасних козацьких організацій.

Зазначимо, що гостра заполітизованість теми та відсутність доступу до архівних джерел несприятли вивченню її радянськими істориками до кінця 80-х рр. ХХ ст. Все ж таки окремі радянські історики вивчали репатріацію радянських громадян після війни та виникнення нової еміграції. У збірнику присвяченому радянсько-французьким відносинам згадувалося і про угоду з Францією про репатріацію та проблеми її проведення [1]. Радянські вчені, досліджуючи долю військовополонених та оstarбайтерів, певну увагу приділяли і їх поверненню до СРСР [2-4]. Незважаючи на заангажованість, увагу дослідників привертає монографія М. Павленка, у якій не тільки розглядається політика СРСР та союзних держав щодо репатріації але і дається характеристика нової хвилі української еміграції [5]. Таким чином, радянські історики не зробили значного внеску у вивченні “третьої хвилі” української еміграції.

У 50–80-х рр. ХХ ст. історію нової хвилі української еміграції почали досліджувати історики української діаспори. Безпосередні учасники подій намагалися оцінити чисельність, соціальний склад країни поселення та особливості цієї хвилі української еміграції [6; 7]. Детально вивчалася діяльність українських політичних партій у 1945-1952 рр. та їх вплив на еміграцію і відношення з урядами зарубіжних країн [8]. Найбільш фундаментальною та ретельною працею була монографія В. Маруняка, у якій незначний за обсягом сюжет був присвячений УВК у 1945-1952 рр. [9]. Західна історіографія, аналізуючи долю колабораціоністських збройних формувань після війни, звертала увагу на проблеми репатріації, життя у таборах переміщених осіб, утворення нової хвилі антирадянської еміграції [10; 11]. Таким чином, зарубіжна українська і західна історіографія зробили певний поступ у дослідженні проблеми, хоча мали певні недоліки серед яких – обмежена джерельна база і певна заідеологізованість.

Наприкінці 80-х рр. стали доступними для дослідників раніше закриті архіви. З'явився доступ до документів радянських репатріаційних органів, дипломатичних установ, органів державної безпеки. Одним з перших проблему почав досліджувати російський дослідник В. Земсков. Цікавий статистичний матеріал у його працях є і про українську еміграцію [12]. Серед російських істориків, які залишаються на позиціях радянської історіографії, необхідно зазначити О. Шевякова [13]. К. Александров відомий дослідник колабораціонізму дослідив проблеми репатріації та зародження післявоєнної еміграції. Причому, головну увагу звернув на примусову репатріацію козацьких колабораціоністів [14]. Підсумовуючи зазначимо, що російська історіографія багато уваги приділила репатріації радянських громадян і значно менше

зародженню нової хвилі еміграції. Відсутні комплексні дослідження післявоєнної еміграції з СРСР. Незначна увага була привернена і до російської військової еміграції після Другої світової війни. Післявоєнна козацька еміграція також малодосліджена російськими істориками.

У 90-х рр. XX ст. українські дослідники вивчали “третю хвилю” української еміграції на основі нових архівних джерел. У працях з історії української діаспори певні сюжети були присвячені цьому явищу [15]. Спеціальні праці з проблеми репатріації українських біженців та переміщених осіб, їх проживання у таборах, переселення у країни Америки і Австралії, з’явилися тільки на зламі XX-XXI ст. [16]. Політику західних країн щодо переселення українських емігрантів до США і Канади розглянув у дисертації С. Рудик [17]. На наш погляд, “третя хвиля” української еміграції потребує подальшого ретельного вивчення українськими істориками, особливо після завершення переселення з таборів переміщених осіб. Фактично недослідженими залишаються аспекти проблеми, що стосуються української військової еміграції у 1945-1991 рр. Український вільнокозацький рух також не був досліджений істориками.

Метою статті є дослідити український вільнокозацький рух після Другої світової війни. З цієї мети впливають наступні завдання: визначити вплив “третьої хвилі” української еміграції на розгортання вільнокозацького руху у 1945-1942 рр.; проаналізувати особливості козацького руху у вищезначений період; порівняти особливості діяльності вільнокозацьких організацій у міжвоєнний та післявоєнний період.

Для кращого розуміння особливостей вільнокозацького руху після Другої світової війни необхідно коротко зупинитися на характеристиках української післявоєнної еміграції і порівняти її з еміграцією міжвоєнного періоду. Причинами “третьої хвилі” української еміграції стали з одного боку, події довоєнного часу. У міжвоєнний період громадяни СРСР пережили голодомори, колективізацію, масові політичні репресії, релігійні утиски. Все це викликало негативну реакцію серед українського населення, а особливо у недавно приєднаних територіях Західної України. Тому частина населення намагалася уникнути повтору таких явищ і мала стійкі антикомуністичні настрої. Під час Другої світової війни нацистська окупаційна політика перемістила примусово значні маси українського населення до Німеччини. Це були військовополонені, остарбайтери та біженці і евакуйовані німецькою владою. Під впливом військових подій збройні колабораціоністські формування відступили разом з німецькими військами і опинилися на території Німеччини і Австрії. Міжвоєнні українські емігранти, намагаючись уникнути репресій з боку радянських органів державної безпеки і комуністичних режимів Східної Європи, відступили разом з гітлерівцями до Німеччини. Всі ці групи мали значну кількість людей які не бажали повертатися на батьківщину небезпідставно боячись репресій. Третя група причин виникла після закінчення війни, коли стало відомо про новий голод 1946-1947 рр., масові репресії, релігійні та національні утиски. Учасникам ОУН-УПА після поразок у боротьбі необхідно було емігрувати, щоб уникнути репресій. Таким чином, комплекс причин викликав нову хвилю української еміграції. На відміну від міжвоєнного періоду, вона носила виключно політичний характер і була примусовою. Так само як і в міжвоєнний період вона була національно-політичною.

За типологією “третя хвиля” еміграції була головним чином компактно-масовою, причому її особливістю було те, що вона стартувала не з самої України, а з території західних окупаційних зон Австрії і Німеччини, а також Італії. У значно меншій мірі була порівняно з міжвоєнним часом індивідуальна еміграція. Виходячи з цього, з 1945-1952 рр. українська еміграція у тому числі і вільнокозацький рух зосереджувався в Західній Німеччині, західних окупаційних зонах Австрії, щодо Італії то більшість українців протягом 1946-1947 рр. її покинули. Пізніше центрами “третьої хвилі” української еміграції стали США, Канада, країни Південної Америки та Австралія. До них і перемістилися центри вільнокозацького руху у 60-х – 80-х рр. XX ст.

Особливості нової хвилі української еміграції виявилися як у її чисельності, так і в процентному відношенні українців у складі емігрантів з СРСР після Другої світової війни. Чисельність післявоєнних емігрантів і до цього часу викликає дискусію серед дослідників, бо за радянськими даними вона складала 450 000, а на думку дослідників від 620 до 700 000 осіб, тобто вона поступалася чисельності міжвоєнної еміграції на початку 20-х рр. та була приблизно рівною чисельності антирадянської еміграції напередодні Другої світової війни. Необхідно зазначити, щодо післявоєнної хвилі ввійшли частково і міжвоєнні емігранти з країн Центральної та Східної Європи, які здійснили повторну еміграцію. На жаль, цифри повторних емігрантів не знайшли відображення у роботах істориків.

Особливістю “третьої хвилі” української еміграції була чисельність українців післявоєнних емігрантів. Ця проблема також залишається дискусійною. На 1 березня 1946 р. В. Земсков подає загальну цифру репатрійованих українців по-різному. У першому посиланні подає всього 1 650 135 українців, а другий раз – 1 650 343. Вони склали із загальної чисельності репатріантів (37,16 %). За групами: цивільні – 1 190 135, військовополонені – 460 208 осіб [18]. Радянські органи репатріації подали цифру українців, які не повернулися в УРСР – 144 934 осіб. П. Полян, розглядаючи етнічний склад нових емігрантів, подавав наступні цифри: українці – 144 934 осіб (32,1 %), латиші – 109 214 осіб (24,2 %), литовці – 63 401 осіб (14,0 %), естонці – 58 924 осіб (13,0 %), білоруси – 9 856 осіб (2,2 %), росіяни – 31 704 осіб (7,0 %) [19; 20]. Отже, на відміну від 20-х – 30-х рр. XX ст. у новій хвилі еміграції з теренів СРСР українці склали найбільшу за чисельністю етнічну групу, а росіяни значно поступалися не тільки ним, але і прибалтійцям. Тому чисельність українських організацій була значно більшою і більш активною.

Представники української еміграції наводили інші цифри чисельності “третьої хвилі” еміграції у Німеччині та Австрії. На кінець березня 1946 р. за даними статистичного відділу Центрального представництва української еміграції в західних окупаційних зонах (ЦПУЕ): американська зона в Німеччині – 104 024 осіб; англійська зона – 54 580; французька – 19 026. Разом – 177 630 осіб. У Австрії в усіх зонах – 29 241 осіб. Всіх разом – 206 871 осіб [7]. Правда ці дані не враховували наприклад, вояків 1-ї дивізії УНА,

які знаходилися в таборах Італії, а після того були перевезені до Англії. Багато хто побоюючись репатріації не реєструвалися в українських організаціях. Тому більшість дослідників вважає реальною цифру у 250 000 емігрантів "третьої хвилі", що значно перевищувало чисельність еміграції у міжвоєнну добу. Ще однією особливістю післявоєнної еміграції було те, що її переважна більшість були вихідцями із західноукраїнських земель. Це пояснювалося тим, що уникнути примусову репатріацію було легше представникам тих українських земель, які до 1 вересня 1939 р. не належали до СРСР. Західні союзники не вважали їх радянськими громадянами, а тому незважаючи на наполягання радянських представників, у переважній більшості випадків не видавали їх. Тому представники з територій Наддніпрянської України опинилися у меншості. За різними підрахунками вони склали не більш 30-40 % емігрантів, на відміну від "другої хвилі" української еміграції. Освітній рівень у нових емігрантів був вище ніж в міжвоєнний період, а тому її можна назвати інтелегентською еміграцією. Це дозволяло мати значні інтелектуальні ресурси для громадсько-політичної діяльності, у тому числі і у вільнокозацькому русі.

Частиною "третьої хвилі" української еміграції була військова еміграція. УВК, як і в міжвоєнний період, було частиною військової еміграції, а тому зупинимося на характеристиці післявоєнної військової еміграції. Вона складалася з декількох груп: бувші вояки Армії УНР, бувші командири і бійці Червоної Армії з військовополонених, вояки колабораціоністських збройних формувань, вояки УПА. Необхідно звернути увагу, що ці групи часто перемішувалися. Все ж таки найбільшу групу склали ті хто воював у колабораціоністських формуваннях. Це відрізняло післявоєнну еміграцію від міжвоєнної. Ми вже зазначали, що більшість нової хвилі еміграції склали на відміну від попередньої, представники західноукраїнських земель. Це ще більше необхідно віднести до військової еміграції. Серед тих, хто опинився на еміграції, були і вояки козацьких колабораціоністських формувань і це сприяло розгортанню вільнокозацького руху після війни. Крім того, серед українських вояків завжди пропагувалася козацька ідея і козацькі військові традиції. Тому багато представників військової еміграції прихильно ставилися до УВК і брали участь у ньому.

Важливе значення серед факторів які впливали на особливості вільнокозацького руху після Другої світової війни були ті, що формували політичне життя у таборах переміщених осіб та країнах нового перебування після переселення з таборів. Концентрація у таборах найбільш активних і політично заангажованих емігрантів, гостра боротьба під час недавніх подій війни між політичними угрупованнями, небезпека примусової репатріації та намагання продовжити антикомуністичну боротьбу сприяли активній політичній діяльності у таборах переміщених осіб. Від 9 000 до 10 000 партійних активістів та біля 15 000 співчуваючих були наочним проявом цієї активності. Тому відновлення вільнокозацьких організацій також відбувалося активно і в умовах політизації табірної суспільства. Українське Вільне козацтво об'єднало в ті часи людей різних політичних поглядів. Партійна боротьба негативно впливала на вільнокозацькі організації розколюючи їх. Необхідно зазначити, що після від'їзду більшості емігрантів з таборів Німеччини та Австрії відбулася певна деполітизація "третьої хвилі". Розпорошення по різних країнах, труднощі з інтеграцією у країнах поселення, зміни у міжнародній ситуації призвели до спаду політичної активності і гостроти боротьби. На наш погляд, цікавою є доповідь американського дипломата Л. Гаррисона "Український народ, як фактор боротьби проти радянського режиму", підготовлена влітку 1952 р. у Парижі для американського уряду. Один з розділів автор присвятив стану української еміграції та її можливостям і завданням у боротьбі з комунізмом. Американський дипломат вважав, що еміграція ввібрала в себе історичні проблеми та запутаність у міжнародному положенні України минулих часів. З одного боку, довоєнний поділ України та еміграція формально різних країн – Польщі, Румунії, Чехословаччини, СРСР надавала проблемі української еміграції міжнародний характер. З іншого боку, емігранти виступали як з антикомуністичних і антиросійських позицій, так і проти поляків. Значною проблемою, на думку американця, були розбіжності між західними і східними українцями у трактуваннях сутності комуністичного режиму, головних ворогів, мети боротьби. Серед недоліків української еміграції Л. Гаррисон зазначав міжусобну боротьбу, непослідовність у тактиці, відсутність чітких програм та ідеологічних установ, конфлікти з російською еміграцією та поляками. Він головним чином зосереджувався на західноукраїнській еміграції і визнавав її найбільш впливовою та яка підпорядковувала собі вихідців з Наддніпрянської України. Великою проблемою західноукраїнської еміграції американський дипломат вважав намагання перенести методи боротьби з польським урядом у міжвоєнний період на протидію режиму в СРСР. Невірною була і концентрація уваги представників західноукраїнської еміграції на тільки західні регіони. Далі автор наголошував на розбіжності у поглядах наддніпрянців і західних українців щодо проблем сутності радянського режиму і розбудови незалежної держави, але не бачив протиріч з соціальних питань. Об'єднавчими ідеями для всієї української еміграції Л. Гаррисон називав шовінізм, націоналізм та ідею великодержавності. Ці ідеї відштовхували на його думку інші народи СРСР від українського руху, але з іншого боку, консолідували його і підтримували віру народу у власну перемогу. Окремий розділ доповіді був присвячений можливостям еміграції у боротьбі на території УРСР. Серед важливих для Заходу причин рахуватися з українською еміграцією була наявність масового опору радянському режиму. Американський чиновник стверджував, що еміграція не керувала боротьбою на Україні ні стратегічно, ні тактично. УПА не була вже організованою силою, а партизанська війна продовжувалася стихійно. Незадоволення українців викликала політика радянського уряду. Еміграція ж намагалася показати, що вона керує УПА. Окремі політичні групи боролися між собою за проголошення себе керуючим центром повстанської боротьби. Це були прихильники С. Бандери, опозиційної групи Закордонного представництва Української головної визвольної ради та прихильники Української революційно-демократичної партії (УРДП). Останні організували так звану Українську Національну гвардію на чолі з Т. Бульбою-Боровцем. На думку американців, тільки УРДП мала зв'язки з Наддніпрянською Україною, а її конкуренти тільки у районі Києва, Житомира і Чернігова. Л. Гаррисон робив висновок, що

існувало два феномена української політичної еміграції та антикомуністичної боротьби на теренах УРСР і вони між собою не пов'язані [21].

Як висновок зазначимо, що український вільнокозацький рух продовжив свою діяльність на еміграції після Другої світової війни. У 1945-1952 рр. його центрами стали Німеччина і Австрія. Більшість організацій діяли у таборах переміщених осіб у вищезазначених країнах. Переселення нової української еміграції до США, Канади, Австралії, країн Латинської Америки і труднощі з цим пов'язані призвели до припинення діяльності вільнокозацького руху фактично на 10 років. Рух був відновлений на початку 60-х рр. у США і Канаді, які стали головними центрами УВК у 60-х – 80-х рр. XX ст. Політична боротьба між українськими партіями і групами та намагання підпорядкувати собі український вільнокозацький рух викликали конфлікти та суперечки усередині організації та їх розколу. Зовнішні чинники у вигляді іноземних політичних і державних установ та російських еміграційних організацій також негативно впливали на УВК та руйнували його єдність. Все ж таки, козацька ідея знайшла підтримку серед української еміграції і український вільнокозацький рух продовжив свою активну діяльність.

Джерела та література

1. СССР – Франция : из истории политических экономических и культурных отношений. – М. : Изд-во ИМО, 1960. – 92 с.
2. Слинко И. И. Угон населения Украины в фашистское рабство / И. И. Слинко // Немецко-фашистский оккупационный режим (1941-1945 гг.). – М. : Политиздат, 1965. – С. 219 – 230.
3. Семиряга М. И. Советские люди в европейском сопротивлении / М. И. Семиряга. – М. : Наука, 1970. – 351 с.
4. Семиряга М. И. Тюремная империя нацизма и ее крах / М. И. Семиряга. – М. : Юрид. лит., 1991. – 381 с.
5. Павленко М. І. Біженці та переміщення особи в політиці імперіалістичних держав 1945-1949 рр. / М. І. Павленко. – К. : Наукова думка, 1979. – 123 с.
6. Коссар В. Шістдесят років в Канаді / В. Коссар // Календар-альманах “Нового Шляху” на 1951 рік. – Вінніпег : Друком і накладом “Нового Шляху”, 1950. – С. 127 – 153.
7. Мудрий В. Нова українська еміграція / Василь Мудрий // Українці у вільному світі : Ювілейна книга Українського Народного Союзу (1894-1954) / [Зредагували Л. Мишуга, А. Драган]. – Нью-Йорк : Видання УНС, 1954. – 382 с. – С. 115 – 136.
8. Маркусь В. Українські політичні партії на еміграції в 1945-1955 роках / В. Маркусь // Сучасність. – 1984. – № 10. – С. 64 – 79; № 12. – С. 66 – 81.
9. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні. Т. 1. Роки 1945-1951 / Володимир Маруняк. – Мюнхен : Академічне видавництво д-ра Петра Белея, 1985. – 429 с.
10. Хоффман Й. История власовской армии / Й. Хоффман. – Paris : YMCA-PRESS, 1990. – 379 с.
11. Bethell N. The last secret : the delivery to Stalin of over two million Russians by Britain and the United States / Nicholas Bethell. – New York : Basic Books, 1974. – 224 p.
12. Земсков В. Н. Рождение “второй эмиграции” (1944-1952 гг.) / В. Н. Земсков // Социологические исследования. – 1991. – № 4. – С. 3 – 24.
13. Шевяков А. А. Тайны послевоенной репатриации / А. Шевяков // Социс. – 1993. – № 8. – С. 3 – 12.
14. Александров К. М. Последнее предательство Второй мировой [Электронный ресурс] / К. М. Александров. – Режим доступа: http://www.rusline.ru/monitoring/smi/2005/07/20/poslednee_predatelstvo_vtoroj_mirovoj/
15. Євнух В. Б., Ковальчук О. О. Українці в Канаді / В. Б. Євнух, О. О. Ковальчук. – К. : Будівельник, 1993. – 144 с.
16. Стрільчук Л. В. Українські політичні біженці та переміщені особи після Другої світової війни : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Стрільчук Людмила Василівна. – Луцьк, 1999. – 174 с.
17. Рудик С. Я. Переселення українських біженців і переміщених осіб до США та Канади після Другої світової війни: причини, особливості, наслідки (1945-1953 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Рудик Сергій Ярославович. – К., 2003. – 177 с.
18. Земсков В. Н. Репатриация советских граждан и их дальнейшая судьба (1944-1956 гг.) / В. Н. Земсков // Социологические исследования. – 1995. – № 5. – С. 3 – 13; № 6. – С. 3 – 13.
19. Полян П. Эмиграция : кто и когда в XX веке покидал Россию / Павел Полян // Россия и ее регионы в XX веке : территория - расселение - миграции / Под ред. О. Глезер и П. Поляна. – М. : ОГИ, 2005. – С. 493 – 519.
20. Полян П. М. Советские граждане в рейхе : сколько их было? / П. М. Полян // Социологические исследования. – 2002. – № 5. – С. 95 – 110.
21. Едемский А. Б. Украина и украинцы в оценках американской дипломатии начала 50-х годов / А. Б. Едемский // Славяноведение. – 1995. – № 6. – С. 35 – 45.

Бондаренко В. Г. “Третья волна” украинской эмиграции и вольнокозацьке движение в 1945-1952 гг.

В статье исследуется украинское вольнокозацьке движение, как часть украинской послевоенной эмиграции. Проанализировано влияние “третьей волны” украинской эмиграции на формирование особенностей организаций Вольного казачества в послевоенный период. Изучены общие черты и различия деятельности вольнокозацьких ячеек в межвоенный период и после Второй мировой войны. Рассмотрена позиция американского истеблишмента о деятельности и задачах украинской эмиграции.

Ключевые слова: украинское вольнокозацьке движение, украинская эмиграция, лагеря перемещенных лиц, репатриация, украинская диаспора.

Bondarenko V. G. “Third wave” of the Ukrainian emigration and Free Cossacks movement in 1945-1952 years

The paper investigates the Ukrainian Free Cossacks movement as part of Ukrainian postwar emigration. The influence of the “third wave” of emigration on the formation of Ukrainian organizations features Free Cossacks in the postwar period is analyzed. Similarities and differences activities Free Cossacks cells in the interwar period and after World War II are explored. The position of the American establishment on the activities and tasks of the Ukrainian emigration is considered.

Keywords: Ukrainian Free Cossacks movement, Ukrainian emigration, displaced persons camps, repatriation, Ukrainian diaspora.